

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-9196

Yıl : 12 Sayı : 33 Aralık 2019

Yayın Geliş Tarihi: 05.07.2019 Yayına Kabul Tarihi: 28.12.2019

Araştırma Makalesi

DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.587492>

XVII. YÜZYIL ORTALARINDA KİĞİ SANCAĞINDA İSKÂN VE TOPLUM YAPISI

Nevzat SAĞLAM*

Öz

Tarih boyunca birçok devletlerin hakimiyetinde kalan, bugün ise Bingöl'e bağlı bir ilçe olan Kiğı, 1514 yılında Osmanlı idaresine geçmiştir. Bu tarihten sonra birçok nahiye ve bu nahiyelere bağlı köyleri ve mezraaları bünyesinde barındıran bir liva/sancak olarak teşekkül etmiştir. Bilindiği üzere Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterler, Osmanlı tarihinin özellikle sosyal ve iktisat tarihi sahasında yapılacak araştırmalar için ilk elden kaynak özelliğine sahip önemli arşiv malzemeleri arasında yer almaktadır. Osmanlı Arşivi'nde 5152 numarada kayıtlı, 1052/1642 tarihli Maliyeden Müdevver Defterin 1046-1120 sayfaları arasında yer alan Kiğı ve köylerine ait kısmı bu çalışmanın kaynağını teşkil etmektedir. Bu çalışmada söz konusu defter çerçevesinde, 1642 tarihinde Kiğı kasabası merkezi ile köylerinde yaşayan Müslüman ve zimmî nüfus, vergi ile yükümlü olan ve olmayan haneler, timar sahipleri, sipahizâdeler, seyyidler, imamlar, vakıf görevlileri, bazı cemaat ve aşiretler tespit edilmiş ve bunlar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kiğı, Osmanlı, iskân, nüfus, Bingöl.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Karabük, Türkiye,
nevzatsaglam@karabuk.edu.tr

THE SETTLEMENT AND SOCIAL STRUCTURE IN THE SUB-PROVINCE OF KİĞİ IN THE MID-17TH CENTURY

Abstract

Kiğı, a district of Bingöl which was dominated by many states throughout history, was conquered by the Ottomans in 1514. After this date, many township and villages and settlement attached to these townships were formed as a liva/sanjak. As it is known, the registers of Tapu Tahrir and Maliyeden Müdevver are among the important archival materials with firsthand sources for the researches to be conducted especially in the field of social and economic history of Ottoman history. The part of Kiğı, which is registered in the Ottoman Archives at 5152 and dated 1052/1642, which is on the pages 1046-1120 of the registers of Maliyeden Müdevver constitutes the source of this study. In this study, Muslim and non-Muslim population living in the center and villages of Kiğı town, households with and without tax, timar owners, sipahizâdeler, sayyids, imams, foundation officials, some congregations and tribes were identified and information about these books. it is given.

Keywords: *Kiğı, Ottoman State, settlement, population, Bingöl.*

1. GİRİŞ

1.1. Kiğı Sancağının Coğrafi ve İdari Yapısı

Bugün Bingöl vilayetine bağlı bir kaza olan Kiğı, coğrafi konumu itibarıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat kısmında yer alan Bingöl'ün kuzeyindedir. Bingöl'e uzaklığı yaklaşık 76 km'dir. Doğuda Adaklı, kuzeyde Pülümür, kuzeydoğuda Yedisu, batıda Yayladere, güneyde Karakoçan ile komşudur. Engibeli bir arazi yapısına sahip bulunan Kiğı'nın önemli kısmı dağlardan oluşmakta ve yüksekliği 1.430 metreyi bulmaktadır. Etrafı 2.650 metreye ulaşan Haç Dağı, Karababa Dağları, Bağır Baba Dağları ve Şeytan Dağlarıyla çevrilidir. Fırat'ın kollarından biri olan Peri Çayı, en önemli akarsuyudur (Yurt Ansiklopedisi, "Bingöl", 1982: 1316-1317; Akbulut, 1995: 9-10).

Kiğı, Ak-koyunlular döneminden itibaren Pazukî beylerinin idaresi altında kalmıştır (Şeref Han, 1971: 374-375). Yavuz Sultan Selim'in Bayburt ve Kiğı'nın zaptı ile görevlendirdiği Diyarbekir beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından Çaldıran seferi sırasında 1514 senesinde Osmanlı topraklarına katılmıştır. Önce Diyarbekir Beylerbeyliği'ne, 1535'te Erzurum Beylerbeyliği'nin kurulmasından sonra buraya bağlanmıştır (Uzunçarşılı, 1969: 197-198; Tuncel, 1992: 183-184; İlhan, 1992: 116-117; Aydın, 1998: 39-40).

Öte yandan Kiğı kasabasında Bizans döneminden kaldığı sanılan sarp kaya üzerine yapılmış bir kale ile Akkoyunlular döneminde inşa edilmiş bir cami bulunmaktadır. Caminin, minaresindeki kitabeden Akkoyunlular döneminde Fahreddin Kutluk Bey'in oğlu Pir Ali Bey tarafından 804/1402'de; minber üzerindeki kitabeden ise, Pir Ali Bey'in oğlu Emir Piltan tarafından 818/1413 yılında bir vakıf eseri olarak yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Balaban Bey Camii (Sözen, 1981: 40-41; Komisyon, 2001: 54) (Piltan Camii) olarak anılan ve halen ibadete açık olan cami kasabaya ayrı bir değer ve itibar kazandırmıştır.

1.2. Çalışmanın Kaynağı ve Yöntemi

Bu çalışmanın ana kaynağını Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler arasında 5152 numarada kayıtlı bulunan 1052/1642 tarihli defterin 1046-1120 sayfaları arasında yer alan Kiğı sancağına ait kısmı oluşturmaktadır. Arşiv malzemesi arasında önemli bir yere sahip olan bu defter serisi, 1945 yılında Maliye'den devralınan 26.000 kadar defterden oluşmaktadır. Bu defterler, Fatih döneminden 19. yüzyıla kadar (830-1346/1427-1927) uzun bir dönemi kapsamakta ve maliyenin değişik kalemleri yanında arazi tahriri, yeniçeri mevacibleri, saraya ve muhtelif devlet dairelerine ait defter serilerinden oluşmaktadır (Sertoğlu, 1955: 74; Çetin, 1979: 28). Tamamı 560 varak olan incelediğimiz 5152 numaralı defter, Erzurum Eyaleti'nin yeniden tahririnin ferman olunması üzerine Cafer Efendi tarafından Erzurum, Bayburd, Erzincan,

Tercan, Kemah, Kelkid, Şirvan Tortum, İspir Hınıs, Kuzıcan, Kokans, Pasin[ler] ve Kiğı gibi kazalarda mevcut nahıye, karye ve mahallelerinde yaşıyan reâya, tımar ve zeamet sahipleri, evkaf ve görevlileri, zimmîler, imam, hatipler, müezzin ve müderrisler, iş göremez, yeniçeri, sipahi, cebeci, mustahfız, azebân, müselle mân yemîn ve yesâr gönüllüleri ve gılmânân gibi vergiyle mükellef olan ve vergiden muaf olan haneler kaydedilmiştir. Dolayısıyla 1052/1642 tarihli bu defterin 1046-1120 sayfaları arası Kiğı merkezi ile köylerinde bulunan Müslüman ve zimmî, avâriz haneler,¹ tımar sahipleri/ erbâb-ı tımar,² haraçtan muaf olanlar, sipahizâdeler, seyyidler, imamlar ve cemaat ve aşiretler hakkında bilgi içermektedir.

Osmanlı idaresine geçtikten sonra sancak/liva statüsü verilen Kiğı'nın idari yapısında, Tanzimat ve sonraki yıllarda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede 1255/1839 yılında Kiğı kazasının kurulmasıyla birlikte, bazı köyler başka kazalara bağlanmıştır. Doğal olarak bu durum, Kiğı'nın sınırları ve nüfusunda değişiklikler meydana getirmiştir (Yiğitbaş, 1950: 122-123). Çalışmanın kaynağını teşkil eden defter transkribe edilerek Kiğı'nın nahiyeleri,

¹ **Avâriz:** Osmanlı Devleti'nde fevkalâde durumlar ve özellikle savaş sebebiyle tahsil olunan bir vergi çeşidi olup, 1292/1875 yılına kadar tahsil edilmiştir. Osmanlıda vergi ve nüfus tespitleri hane sayımına dayanmakta ve sayımlarda da vergi verebilecek nüfus esas alınmaktaydı. Özellikle savaş masraflarının karşılanması için halkın doğrudan devlete vermeye mecbur tutulduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki "avâriz" vergisinin tahsili için memleket nüfusu avâriz hanelerine bölünmekteydi. Şehir, kasaba ve köylerin zenginlik ve tahammüllerine göre 5, 10, 20 hanesi bir avâriz hanesi sayılıyordu. Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Lütfi Barkan, "Avâriz", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1961, 2, 13-19; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, I, 112-113; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 23-24.

² **Tımar**, Fetih sırasında Arâzi-i Emîriyye sayılan yerlerden sipâhilerle, zaimlere kılıç hakkı olarak verilen Beytül mâl hissesi için kullanılan bir tabirdir. Tımar sahibi, kendisine tahsis edilen arazinin vergisini tımarın çeşidine ve eyâletinin kanunnâmesinde belirlenen miktara göre alırdı. Tımar olarak verilen arazinin yıllık geliri bin akçe ile yirmi bin akçe arasında değişirdi. Tımar sahibi sefere giderse kılıç hakkından sonra her üç bin akçesi için bir süvari asker (cebelî) getirirdi. Geniş bilgi için bkz. Barkan, "Tımar", İslam Ansiklopedisi, XII, 287-333; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, s. 338-339; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, III, 311-314; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri* III, 497-507.

köyleri ve mezraalarının adları, bu yerleşim birimlerinde mevcut hanelerin sayısı ve hane sahiplerinin isimleri tespit edilmiştir. Defterdeki veriler çerçevesinde Kiğı'nın 1642 tarihindeki iskân ve nüfus yapısı ortaya konulmaya çalışılmış, hacmini artıracığı için hane sahiplerinin isimleri makaleye dahil edilmemiştir.

İncelediğimiz defterde yer alan yerleşim birimleri, Kiğı kasaba merkezinden başlamak suretiyle önce kasaba merkezi ve bağlı köyler, arkasından Kiğı sancağının nahiyeleri ve her bir nahiyeye bağlı yerleşim birimleri (köy/mezraa), buralarda meskûn hane sahipleri kaydedilmiştir. Her bir köyde yaşayan Müslüman ve zimmî haneler, bunlardan timar sahibi, sipahizâde, seyyid, imam, vakıf görevlisi olup vergiden muaf olanlar, fakir/işgöremez olduğu için haraçtan ve vergiden muaf olanlar belirtilmiştir. Ayrıca muhtelif aşiret ve cemaatların isimleri ve yaşadıkları yerler de kaydedilmiştir.

1.3. Kiğı Kasabasının Nüfus Yapısı

Kiğı sancağında aynı isimle anılan kasaba merkezinde 68 hane bulunmaktadır. Kasaba merkezindeki 68 hanenin 20'si ehl-i menâsıb,³ 13'ü Balaban Camii vakfının vazifelileri, 12'si fakir ve amel-mândeğân⁴/iş göremez olmak üzere 45 hanesi vergiden muaf tutulmuş, geriye kalan 23 hane vergi mükellefi Müslüman reâyâ⁵ olarak kaydedilmiştir (Bkz. Tablo 1).

³ Osmanlı döneminde devlet teşkilatındaki memuriyetler için mansıb (çoğulu menâsıb) kavramı kullanılmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren askerî ve sivil görevler için "menâsıb-ı seyfiyye", yargı, eğitim ve bazı dinî görevler için "menâsıb-ı ilmiyye", bürokrasideki görevler için "menâsıb-ı kalemiyye" şeklinde bir sınıflandırma vardı. İlimiyede müderris, müftü ve kadı gibi görevlilere mansıb verilir ve bunlara ehl-i menâsıb denilirdi, bk. İlber Ortaylı, "Kadı," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, 24, 71 (69-73); Mehmet İpşirli, "Mansıb," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, 28, 4.

⁴ Amel-mânde, Kapıkulu askerlerinden iken ihtiyarlık veya sakatlık sebebiyle işe yaramaz hale gelenler olup, bunlara münasip miktar bir tekâüt ücreti verilir, bk. İpşirli, "Tekâüt," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, 40, 340-341.

⁵ Reâyâ, devlete itaat eden ve vergi veren halk manasına gelen raiyyet kelimesinin çoğuludur. Osmanlılarda Müslüman olsun olmasın bütün tebeaya reâyâ denilirken,

Osmanlıda özellikle dinî hizmetlerin kurulan vakıflar vasıtasıyla yerine getirildiği bilinen bir husustur. Ayrıca Osmanlı fethettiği yerlerde mevcut vakıflara müdahale etmemiştir. Nitekim Akkoyunlular döneminde bir vakıf eseri olarak yapılmış olan kasaba merkezinde bulunan Balaban Camii'ndeki hizmetler de camiye ait vakıf eliyle yürütülmüştür. Yukarıda da belirtildiği gibi Kiğı kasabasında vazife-horân (ifâ ettikleri görevleri mukâbilinde geçimlerini temin eden vazifeliler) olarak kayıtlı bulunan 13 kişi cami hizmetinde bulunmaktadır. Bunlardan Kılıç veled-i İskender, vakfın mütevellisi, Hızır, Allahverdi, Rıdvan ve Fazlı isimli 4 şahıs cüzhân,⁶ Veli Mehmed ve İsa isimli 2 şahıs hademe, Seyyid Osman Baba müezzin, Himmet isimli şahıs kayyım, Molla Ali isimli şahıs muallim, Nebi isimli şahıs ferraş,⁷ Ahmed isimli şahıs muarri⁸ ve İsmail isimli şahıs da vakfın câbîsi⁹ olarak görevli bulunmaktadır (BOA, MAD. d. 5152/1046-1073, 1052/1642).

Tablo 1. Kasaba merkezinin hane yapısı

Kiğı kasaba merkezinde vergiden muaf olanlar			
Kasaba merkezi Müslüman hane sayısı	Vergiden muaf olanlar	Vergiden muaf olanlar	Vergi mükellefi olanlar

sonraları yalnız gayr-i müslimlere denilmiştir, Mehmet Öz, "Reâyâ," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, 34, 490-493.

⁶ Belli bir ücret karşılığında camilerde namazlardan önce cüz okuyanlar için kullanılan bir tabirdir, bk. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 68.

⁷ Cami, mescit ve imâret gibi vakıf eserlerin temizliğiyle ilgilenenler için kullanılan bir tabirdir. XV. yüzyıldan itibaren bu görevi yerine getirmek üzere "ferâşet ciheti" denilen hizmetli birimi için bir tahsisat ayrılmıştır, bk. Tahsin Yazıcı-Mehmet İpşirli, "Ferrâş," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, 12, 408-409.

⁸ Câmi ve tekkelerde, alaylarda bilhassa cuma namazlarında hutbeden önce, başta Hz. Peygamber ve müezzin Bilâl-i Habeşî olmak üzere hayır sahiplerinin isimlerini sayarak dua eden ve ruhlarına Fâtiha okunmasını sağlayan kimse için kullanılan bir tabirdir, bk. *Kubbealtı Lûgati*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006, 2, 2103.

⁹ Osmanlılar'da vakıflara ait kira ve gelirleri toplayan vakıf tahsildarıdır, bk. İpşirli, "Câbi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, 6, 529-530.

68	Ehl-i Menâsı b	Vakıf Görevlileri	Fakir/A melmân de	45	23
	20	13	12		

Ayrıca kasabaya bağlı 43 köyde 312 hanesi Müslüman, 216 hanesi zimmî¹⁰ olmak üzere 528 hane yaşamaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti muhtelif din, dil, ırk ve mezhepten milletleri bünyesinde barındıran bir cihan devleti idi. Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerinde olduğu gibi Kiğı kasabasında da Müslümanların yanı sıra zimmîler de yaşamaktaydı. Nitekim kasabaya bağlı köyler arasında en fazla nüfusa sahip olan 35 haneli Azahperit köyünde, 5 haneden ibaret olan Müslümanlarla 30 haneye sahip olan zimmîler birlikte yaşamaktadır. Yine 32 haneli Arur köyünde 17 Müslüman haneye karşılık, 15 zimmî hane bulunmaktadır. Kasabanın 26 haneli Demren köyünün tamamı zimmîlerden oluşmakta iken, Müslümanların müstakil yaşadıkları en büyük köy ise 25 haneli Urtum köyüdür. Zimmîler Kiğı kasabasına bağlı başta Demren, Cibr-i Kiğı/Cibirköy, Abar, Denrivars, Banik, Rusnak ve Zirmek olmak üzere 7 köyde müstakil olarak, 11 köyde ise Müslümanlarla birlikte yaşamaktadırlar (Bkz. Tablo 4). Kasaba nüfusunun (hane sayısı X5) Müslüman-zimmî yaklaşık 2.640 kişi olduğunu ifade etmek mümkündür.¹¹ Bu veriler ışığında Kiğı kasabasında zimmîlerin nüfusunun %41 civarında olduğu görülmektedir (Bkz Tablo 3).

¹⁰ İslam memleketlerinde yerleşen gayr-i müslimlere “ehl-i zimmet” ya da kısaca “zimmî” denilmekteydi. Bunlar can, mal ve ırzlarının muhafazasına karşılık devlete cizye vermekle mükellef idiler, bk. Ahmet Yaman, “Zimmî,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, 44, 434-438.

¹¹ Yerleşim birimlerinin nüfuslarının hesaplanmasında hane sayısı X 5 formülü kullanılmıştır. Hane sayılarından hareketle toplam nüfusu hesaplamak için her ne kadar “5” rakamı kabul edilmişse de (hane sayısı X 5) bu ilmî usullerle tesbit edilmiş bir rakam olmayıp, bu rakamın bölgeden bölgeye, toplumlara ve ailelerin meşguliyetlerine göre farklılık arz edeceği açıktır. Ayrıca “5” rakamını az bularak “7” katsayısını kullananlar da vardır. Esasen Tapu Tahrir ve diğer ilgili defterler ve kayıtlarda açıklayıcı bilginin

Diğer taraftan kasabaya bağlı köylerde meskûn bulunan 312 Müslüman haneden 21'i tımar sahibi, 8'i sipahizâde, 4'ü imam, 3'ü seyyid, yine 3'ü haraçtan muaf olmak üzere 39 hanenin vergiden muaf oldukları anlaşılmaktadır (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Kasabaya bağlı köylerde vergiden muaf olanlar

Erbab- i Tımar	Sipâhizade	İmam	Haraçtan Muaf	Seyyid	Hane Sayısı Müslim/Zimmî	Vergiden muaf olanlar
21	8	4	3	3	528	39

Tablo 3. Kasabanın hane ve nüfus Yapısı

Müslüman Hane	Zimmî Hane	Toplam Hane	Tahmini Nüfus
312	216	528	2.640

Kasabaya bağlı köylerin isimleri ile Müslüman/zimmî hane sayıları aşağıda verilmiştir. Kiğı sancağında zimmîlerin en yoğun yaşadıkları yerleşim birimlerinin kasabaya bağlı köyler olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Kasabaya bağlı köylerin adları, Müslim/G. müslim hane sayıları

Kiğı Kasabası	Köy/Mezraa Adı	Müslim hane	G. Müslim hane	Bugünkü Adı ¹²
	Arur	17	15	
	Demren		26	
	Ağbuzud	2	13	Akbüzüt/Duranlar

olmaması bu problemi doğurmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında," TD, XXXII, (1979) s. 331-348; Barkan, "Tarihî Demografi, Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi," *Türkiyât Mecmuası*, X, (1953), 12.

¹² Yerleşim birimlerinin bugünkü adları konusunda, *Cumhuriyetin 50. Yılında Bingöl, 1973 İl Yıllığı*, (haz. Şener Birsöz, Burhan Gültekin, Talat Keçeci, M. Bahattin Güleş), Ankara 1973, s. 17-35, isimli eserden yararlanılmıştır.

	Cibir- Kiği/Cibirköy		5	Güneyağıl
	Arik	1	15	Eskikavak
	Parçuvank	3		
	Kabzo	3		
	Abar		12	
	İlbeyi	5		İlbeyi
	Giransor	1		
	Zağ	15		Sütgözü
	Perterik	5	3	Cevizli (?)
	Abvank	8		Çiçekdere
	Haküstün	2	6	Topraklık
	Dinik	2	8	
	Denrivas/Denri vars		2	
	Endik/Çomak	6	4	Çomak
	Hogas	3	8	Dallıca
	Kadıköy	6	3	Kadıköy
	Billice	16		Billice
	Ölmez	1		Ölmez
	Sirgölük/Sivgeli k	12	8	Açıkgüney (?)
	Hupus	3	9	Yazgölü
	Altun Hüseyin	9		
	Harur	16		
	Abzik	23		
	Banik		11	
	Rusnak		14	
	Zirmek		13	Yel değirmeni (?)
	Ağbinak	1	11	Akpinek
	Azahperit	5	30	Adaklı
	Dizmori	9		Topağaçlar
	Dümlük/Dimlek	15		Karaçubuk
	Alakilise	17		Ayvadüzü
	Urtum	25		
	Çerme/Kerar	16		Yedisu (?)
	Başkerar	14		
	Bubekir/Mir Hasan	11		
	Mendeklü	6		

	Dizmori/Mercan	6		Mercan
	Hüseyini	2		
	Aznafir	14		Doğankaya
	Seydi Ahmed/Şirin	12		
Toplam		312	216	

1.4. Kiğı Sancağının Nahiye ve Köyleri

İncelediğimiz 5152 Nolu Maliyeden Müdevver deftere göre, 1052/1642 senesinde Kiğı sancağına bağlı Kiğı kasabası ile 7 nahiye ve bunlara bağlı toplam 139 köy, 6 mezraa olmak üzere 145 yerleşim birimi bulunmaktadır. Bu nahiyelerden Endiris bugünkü Bingöl ilinin Yedisu ilçesi civarındaki Şeytan Dağ ile Bektoş ve Haç Dağı arasında Fırat Nehri'nin en önemli kollarından biri olan Perisuyu'nun her iki tarafında bulunan 14 köy ve 2 mezraa 16 yerleşim biriminden oluşmaktadır. Nahiyelerle bağlı köy ve mezraaların isimleri şunlardır (MAD. d. 5152/1074-1081, 1052/1642).

Tablo 5: Endiris nahiyesinin köyleri ve Müslim/G. müslim hane sayısı

Nahiye Adı	Köy/Mezraa Adı	Müslüman hane	G. Müslim hane	Bugünkü Adı ¹³
Endiris				
	Elmalu	10		Elmalı
	Dınarbey	5		Dınarbey
	Pahnek	15		
	İnkiğ	11		Ankiğ/Yağmurpınarı
	Komsor/Humsor	17		Himsor/Eskibalta

¹³ Yerleşim birimlerinin bugünkü adları konusunda, *Cumhuriyetin 50. Yılında Bingöl, 1973 İl Yıllığı* (haz. Şener Birsöz-Burhan Gültekin-Talat Keçeci-M. Bahattin Güleş), Ankara 1973, s. 17-35, isimli eserden yararlanılmıştır.

	Kara Pulad	11		
	Arnis	3	23	Arnis/Güzgölü
	Kızılkilise	18	29	
	Muşağa	7		Kaşıklı/Muşağa-i Süfla
	Karaderbend	7		Karaderbent
	Mezraa-i Şahpaşa/Edercik		2	
	Mez. Gelinpesak	15	3	Gelinpertek
	Kayınpara	2		
	Çerme/Cem. Süveydi	24		Yedisu (?)
	Kahnasor	7		
	Kamahor	24		
Toplam		176	57	

Nahiye'nin nüfusu en kalabalık köyü, Müslümanlarla zimmîlerin birlikte yaşadıkları 47 haneden oluşan Kızılkilise köyüdür. Burada Müslümanlar 18, zimmîler ise 29 haneye sahip bulunmaktadır (Bkz. Tablo 5). Zimmîlerin nüfus bakımından kalabalık oldukları bir diğer köy ise Arnis'tir. Burada da zimmîlerin 23, Müslümanların ise sadece 3 haneye sahip oldukları görülmektedir. Müslümanların meskûn bulunduğu nüfusu en fazla olan yerleşim birimlerinden biri Süveydi cemaatinin yaşadığı 24 haneden oluşan Çerme, diğeri ise 24 haneli Kamahor köyüdür. Nahiye'nin sahip olduğu 16 yerleşim biriminde mevcut 233 hanenin 176'sını Müslümanlar, 57 hanesini zimmîler oluşturmaktadır. Nahiye'nin nüfusu ise 1.165 civarındadır. Bu nüfus içinde zimmîlerin oranı yaklaşık %24,5 olarak hesaplanmaktadır.

Kiğı sancağının kasaba merkezinden sonra en büyük nahiyesi Göcek nahiyesidir. Büyüklüğüne paralel olarak diğer nahiyelere göre daha dağınık bir yapı arz ettiği görülmektedir. Nahiyeye bağlı yerleşim yerleri bir taraftan Tunceli'nin Nazimiye, diğer taraftan Mazgirt ilçesinin doğusuna kadar uzanmaktadır. Nahiyeye bağlı 3'ü mezraa ve 30 köy olmak üzere 33 yerleşim yeri bulunmaktadır. Öte yandan Şeyhler köyünde ismi zikredilmeyen vakfa ait bir zaviye vardır. Vakfın mütevellisinin Haydar veledi Aşur, Şeyh İsmail veledi Şeyh Mansur'un da zâviyedar olduğu kaydedilmektedir. Nahiyeler arasında nüfusunun fazlalığı ile dikkat çeken Göcek, bu yönüyle idari bakımdan da farklı bir hususiyet taşımaktadır. Nitekim 924/1518 tarihli kanunnamede Kiğı ile Göcek nahiyesi birlikte zikredilmektedir (Akgündüz, 1991: 266-269). Bu durum Kiğı'nın Osmanlı idaresine geçmesinden önce de Göcek nahiyesinin önemli bir yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir. Göcek'e bağlı yerleşim birimlerinin adları şöyledir: (MAD. d. 5152/1081-1098, 1052/1642).

Tablo 6: Göcek nahiyesinin köyleri ve Müslim/G. müslim hane yapısı

Nahiy e Adı	Köy/Mezraa Adı	Müslüma n hane	G. Müsli m hane	Bugünkü Adı
Göcek	Zimtek	19		
	Zimtek/İlbeyi	3		Çayağzı
	Şeyhler	18		
	Heftaric-i Süfla	15		Haftariç/Güneşlik
	Ekrek	5	10	Yolgüden/Ekrek
	Anzıvik	14		Anzıvik/Günlük
	Miron		4	Murun-Batıayaz
	Herdif	8	8	Akpekmez/Herdif/Çalıkağ ıl
	Vank	37	2	
	Temsabad	9		
	Kır	4		
	Tari		14	
	Holhol	1	13	Cönek-Yayladere

	Haskend	5	20	Hasköy
	Hoyayik	1	4	
	Settar	24		Seteri/Dalbaskan
	Cancirik	1		Dallıbahçe/Cancirik
	Mez. İrisik	4		
	Harik		7	Doluca/Kırpınar
	Mez.Dismili/ Hosrun	6		
	Minkariç	18		
	Kuşbaba	9		
	Kalişirik	58		
	Hormek	14		
	Cem. Şadillu/Kar.Davül ü	13		
	Mezraa-i Bellan	3		
	Muhundu	16		Muhundu
	Karin	22		
	Canik	7		Canik
	Kimsor	5		
	Keşkvîâre	11		
Toplam		350	82	

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Göcek nahiyesinde 350'si Müslümanlara, 82'si zimmîlere ait olmak üzere 432 hane bulunmaktadır. Nüfusu 2.160 kişi civarındadır. Nahiyenin en büyük köyü 58 haneyle Müslümanların meskûn olduğu Kalişirik köyüdür. Haskend'de ise 20 haneye sahip bulunan zimmîler çoğunlukta olup, Müslümanlar 5 hane ile azınlık durumundadır. Kiği kasabasından sonra zimmîlerin en fazla nüfusa sahip oldukları yer Göcek nahiyesidir. Nahiyenin tamamına baktığımızda zimmîlerin oranının %19 civarında olduğu görülmektedir. Göcek'te 25 timar sahibi, 14 sipahizâde, 2 seyyid ve bir imam kaydedilmiştir. (Bkz. Tablo 6).

Gevenlü/Göneli nahiyesi ise Karadağ ve Sancak nahiyesi ile Perisuyu arasında kalan bölgede, Kiği'nin güneyinde yer almaktadır. Aşağıda görüleceği üzere

nahiyenin 2 mezrası ile 24 köyü bulunmaktadır (MAD. d. 5152/1098-1106, 1052/1642).

Tablo 7: Gevenlü/Göneli nahiyesinin köyleri ve Müslim/G. müslim hane yapısı

Nahiye Adı	Köy/Mezraa Adı	Müslüman hane	G. Müslim hane	Bugünkü Adı	
Gevenlü/Göneli	Örtünik	16			
	Çanakçı/Bağlık	3		Çanakçı	
	Mez.Havass-ı Mirliva	12			
	Şahmuni	6		Şamoni/Gümüşakar	
	Kücat	10			
	Kijikan	6		Sırmaçek	
	Alagöz	5		Alagöz	
	Ulucan	8			
	Kakvin	7			
	Çatak	5			
	Hergeb			11	Bilekkaya
	Hergeb/Mezraa-i Nurpelit	2			
	Kuyucak	9			
	Kerbes	16			Kerbez/Kuşbayırı
	Demirtaş	9			Demirtaş
	Danaburan	7			Danaburan
	Değirmenderesi	7			Değirmenderesi/Dere/Çatak
	Karmuri	18			Kuşçimeni/Hasbağlar (?)
	Hurs	8			Darköprü
	Sarıca	8			
	Şeyhkendi	6			
	Sayerekşeh	3			
	Muğbit	10			
	Lek Ahmed/Okçulu	30			

	Gürgen	2		
	Paç	11		
Toplam		224	11	

Gevenlü/Göneli nahiyesine bağlı 26 yerleşim biriminde toplam 235 hane bulunmaktadır. Bu hanelerin 224 tanesi Müslüman iken, zimmîlere ait sadece Herkeb köyünde 11 hane bulunmaktadır. Nahiyenin yaklaşık 1.175 kişi olan nüfus içinde zimmîlerin oranı %4,5 civarındadır. Nahiyenin en büyük yerleşim yeri 30 haneli Lek Ahmed/Okçulu köyüdür. Nahiyede 17 erbâb-ı timar, 3 sipahizâde ve bir imam kaydedilmiştir (Bkz. Tablo 7).

Bugün Bingöl'ün ilçelerinden biri olan Sancak nahiyesinin 11 köyü bulunmaktadır. Köyleri şunlardır: (MAD. d. 5152/1106-1112, 1052/1642).

Tablo 8: Sancak nahiyesinin yerleşim birimleri ve hane yapısı

Nahiy e Adı	Köy/Mezraa Adı	Müslüma n hane	G. Müsli m hane	Bugünkü Adı
Sanca k (silik)	18		
	Hoşker		11	Hoşkar/Sancak
	Değirmenköy/Karapir i	25		
	Şeyh Eyub	9		
	... (silik)	9		
	Başkend	8		Büyükbaşköy/Başkö y
	Sinsor	28		Sarıgümüş/Simsor
	Uzunsavad	8		Uzunsavad
	... (silik) Numan	9		
	Şuh	5		Şoğköy/arıcılar
	Keldikân	17		
Toplam		136	11	

Sancak nahiyesinde 136 Müslüman haneye karşılık, zimmîlerin yaşadığı Hoşker köyündeki 11 hane ile toplam 147 hane bulunmaktadır. Nahiyenin tahmini nüfusu 735 civarındadır. En büyük köyü 28 haneli Sinsor köyüdür (Bkz. Tablo 8). Burada zimmîlerin oranı %7,5 civarındadır. Nahiyede 5 timar sahibi, 2 seyyid ve bir imam kaydedilmiştir.

Kiğı'nın küçük nahiyelerinden biri olan ve Büyüksu boyunda yer alan köylerden oluşan Kurdöküzü nahiyesinin 6 köyü bulunmaktadır (MAD. d. 5152/1112-1114, 1052/1642).

Tablo 9: Kurdöküzü nahiyesinin köyleri ve hane yapısı

Nahiye Adı	Köy/Mezraa Adı	Müslüman hane	G. Müslim hane	Bugünkü Adı
Kurdöküzü				
	Şahgeldi/Kalediran	5		
	Henyan	11		
	Arpaderesi	5		
	Ortaköy	6		Ortaköy
	Kızılcubuk	6		Kızılcubuk
	Şirol	7		
Toplam		40		

Yukarıdaki tabloda yer alan verilerden de anlaşılacağı üzere nahiye 40 haneden oluşmaktadır (Bkz. Tablo 9). Nahiye Kiğı'nın zimmî kaydına rastlanmayan 2 nahyesinden biridir. Nüfusu 200 civarındadır. Nahiyede 4 timar sahibi, 2 imam kaydedilmiştir.

Koçakmaz nahiyesi bugün Erzurum'un Çat ilçesinin güney-batı sınırında yer almaktadır. Kiğı'nın 5 köye sahip küçük bir nahyesidir (MAD. d. 5152/1114-1117, 1052-1642).

Tablo 10: Koçakmaz nahiyesinin köyleri ve hane yapısı

Nahiye Adı	Köy/Mezraa Adı	Müslüman hane	G. Müslim hane	Bugünkü Adı
Koçakmaz				
	Başköy		22	
	Şeyh Hasan	10		Şeyh Hasan
	Ağaköy	13		Ağaköy
	... (silik)	14		
	Oyuklu	3		Oyuklu
Toplam		40	22	

Koçakmaz'da 22 hane zimmî, 40 hane Müslüman olmak üzere 62 hane bulunmaktadır (Bkz. Tablo 10). Nahiyenin nüfusu yaklaşık 310 kişidir. Zimmîlerin toplam nüfus içindeki oranı ise %35,4'tür. Nahiyede 5 timar sahibi, 6 sipahizâde ve bir imam kaydedilmiştir.

Kiği'nin Legzi nahiyesi aynı isimle anılan nehrin iki tarafında yer alan köyleri kapsamakta ve 7 köyü ihtiva etmektedir. Bu köylerin isimleri de şöyledir (MAD. d. 5152/1117-1120, 1052-1642).

Tablo 11: Legzi nahiyesinin köyleri ve hane yapısı

Nahiye Adı	Köy/Mezraa Adı	Müslüman hane	G. Müslim hane	Bugünkü Adı
Legzi				
	Ogümi	6		
	Koçakmaz	6		
	Çirik	7		Daşlıçay
	...(silik)	4		
	Güllüce	4		Güllüce
	Yenice	8		
	Holnek	18		
Toplam		53		

Kiğı'nın zimmî kaydına rastlanmayan nahiyelerinden biri de Legzi nahiyesi olup, 53 Müslüman haneyi barındırmaktadır. En kalabalık nüfusa sahip köyü, 18 haneli Holnek köyüdür (Bkz. Tablo 11). Nüfusu yaklaşık 265 civarındadır. Nahiyede yalnız 2 timar sahibi kaydedilmiştir.

Nahiyelere bağlı köylerin sayılarına baktığımızda, kasabadan sonra 31 köy ile Göcek nahiyesinin 7 nahije içinde en fazla yerleşim birimine sahip olduğu, en az yerleşim biriminin ise 5 köy ile Koçakmaz nahiyesi olduğu görülmektedir. Buna karşılık nüfus bakımından en küçük nahiyenin Kurdöküzü olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 12).

Tablo 12: Nahiyelerin yerleşim birimi sayısı

Nahiyelere göre köylerin sayısı								
Kiğı Kasabası	Endiris	Göcek	Gevenlü	Sancak	Kurdöküzü	Koçakmaz	Legzi	Toplam
43	16	31	26	11	6	5	7	145

Yerleşim birimlerindeki hane adetlerine bakıldığında 145 köyden hemen hemen yarısına yakınının (70) 1-9 arası haneye sahip olduğu, 30 ve yukarı haneye sahip köyün ise sadece 6 olduğu görülmektedir. (Bkz. Tablo 13).

Tablo 13: Hane yoğunluklarına göre köyler

Köylerdeki hane sayılarının yoğunluğu				
1-9 haneli köy adedi	10-19 haneli köy adedi	20-29 haneli köy	30 ve daha fazla haneli	Toplam
70	57	12	6	145

1.5. Kiğı Sancağının Nüfus Yapısı

Kiğı, 17. yüzyıl Osmanlı kasabalarının özelliklerini taşıyan ve vilayet ile kaza arasında bir idari birimi ifade eden sancak/liva statüsüne sahip bir yerleşim

birimidir. Bünyesinde sadece Müslümanlar değil, önemli miktarda zimmî nüfusu da barındırmaktadır. Nitekim 14 köyde tamamen zimmîler meskûn iken, 22 köyde Müslümanlarla birlikte yaşadıkları görülmektedir. Azahperit, Çanakçı ve Cibirköy/Güneyağıl gibi nüfuslarının yoğun olduğu köylerde kiliseleri bulunmaktaydı. İncelediğimiz defterde zimmî olarak belirtilen hanelerin Ermeni veya Rum olduklarına dair bir kayıt bulunmamakla birlikte, 1530 tarihli defterde erâmine/ermeniler olarak kaydedilmesi (Özkılınç vd., 1998: 23-24) çoğunluğunun Ermeni olduğunu göstermektedir.

Kiğı'nın kasaba merkezi de dahil olmak üzere bütün nahiyelerinde 145 köy ve bu köylerde meskûn 1.798 hane bulunmaktadır. Kiğı genelinde zimmîlerin hane sayısı 342 iken, Müslümanların hane sayısı 1.399'dur. Hane sayılarından hareketle nüfusun mevcudu hesaplandığında, zimmîlerin 1.710; Müslümanların ise, 6.995 olduğu görülmektedir. Kiğı sancağının toplam nüfusunun ise yaklaşık 8.705 olduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin toplam nüfus içinde %19,6 civarında bir orana sahip oldukları görülmektedir. Kiğı sancağında bazı köylerde Müslümanlarla zimmîlerin birlikte, bazılarında tamamen ayrı ve müstakil yaşadıkları görülmektedir. Söz gelimi Cibir-Kiğı, (Cibirköy) Demren, Abar, Denrivars, Banik, Rusnak, Zirmek, Edercik, Tari, Miron, Harik, Hergeb, Hoşker ve Başköy'ün de dahil olduğu 14 köyde tamamen zimmîler yaşamaktadır. Zimmî olarak kaydedilenlerin ise daha çok Ermenilerden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1530 tarihli defterde de Kiğı'da meskûn bulunanlar İslam ve Ermeni olarak kaydedilmiştir (Özkılınç-Coşkun, 1998: 24). Buna karşılık Kiğı'nın 109 köyünde tamamen Müslümanlar yaşamaktadır. Müslümanlarla zimmîlerin birlikte yaşadıkları köylerin sayısı ise 22'dir (Bkz. Tablo 14).

Tablo 14: Kiğı sancağında Müslüman/G.müslim köy ve hane sayısı

Müslüman Köy	Zimmî Köy	Müslim/Zimmî Karışık	Top. Köy	Müslüman Hane	Zimmî Hane	Top. Hane	Tahmini Nüfus
--------------	-----------	----------------------	----------	---------------	------------	-----------	---------------

109	14	22	145	1.399	342	1.710	8.705
-----	----	----	-----	-------	-----	-------	-------

Köylerin hane sayıları ise önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Mesela, en fazla haneye sahip bulunan Göcek nahiyesine bağlı Kalışirik köyünde 58, Kızılkilise'de 47 hane, Vank'ta 39 hane, Azahperit'te 35 hane, Arur'da 32 hane ve Okçulu köyünde 30 hane bulunurken Giransor, Ölmez ve Çançerik köylerinde yalnız birer hane kaydedilmiştir (Bkz. Tablo 15). Ayrıca hane sahiplerinin kayıtlarından Mehmed, Ahmed, İbrahim, Mustafa, Ali, Hüseyin, Hasan, Murad, Berdan, isimlerinin çokça bulunduğunu, Şeyho, Şeyh, Seyyid ve Seydi gibi sıfatların da sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 15: Kiğı Sancağı köylerinin hane yapısı

Kiğı sancağına bağlı köylere ilişkin ayrıntılı bilgiler								
S. No	Köyler	M. Hane	Z. Hane	Erb. Tımar	Sipâhizade	Seyyid	İmam	Har. Muaf
1	Arur	17	15	-	-	4	-	-
2	Demren	-	26	-	-	-	-	-
3	Ağbuzud	2	13	-	-	-	-	-
4	Cibir-Kiğı/Cibirköy	-	5	-	-	-	-	-
5	Arik	1	15	-	-	-	-	-
6	Parçuvank	3	-	-	-	-	-	-
7	Kabzo	3	-	-	-	-	-	-
8	Abar	-	12	-	-	-	-	-
9	İlbeyi	5	-	-	-	-	-	-
10	Giransor	1	-	-	-	-	-	-
11	Zağ	15	-	2	-	-	-	-
12	Perterik	5	3	1	-	-	-	-
13	Abvank	8	-	-	-	-	-	-
14	Haküstün	2	6	-	-	-	-	-
15	Dinik	2	8	-	-	-	-	-
16	Denrivas/Denrivas	-	2	-	-	-	-	-
17	Endik/Çomak	6	4	-	1	-	-	-

Kiği sancağına bağı köylere ilişkin ayrıntılı bilgiler								
S. N o	Köyler	M. Han e	Z. Han e	Erb. Tımar	Sipâhiz ade	Seyyi d	İmam	Har. Mu af
18	Hogas	3	8	-	-	-	-	-
19	Kadıköy	6	3	1	-	-	-	-
20	Billice	16	-	2	-	-	-	-
21	Ölmez	1	-	-	-	-	-	-
22	Sirkivlik	12	8	-	-	-	-	2
23	Hupus	3	9	-	-	-	-	-
24	Altun Hüseyin	9	-	-	-	-	-	-
25	Harur	16	-	2	-	-	-	-
26	Abzik	23	-	8	3	-	1	-
27	Banik	-	11	-	-	-	-	-
28	Rusnak	-	14	-	-	-	-	-
29	Zirmek	-	13	-	-	-	-	-
30	Ağyanak	1	11	-	-	-	-	-
31	Azahperit	5	30	1	1	-	-	1
32	Dizmori	9	-	-	-	-	-	-
33	Dümlek	15	-	1	1	-	1	-
34	Alakilise	17	-	-	1	-	-	-
35	Urtum	25	-	1	-	-	1	-
36	Çerme/Kerar	16	-	-	-	-	-	-
37	Başkerar	14	-	-	-	-	-	-
38	Bubekir/Mir Hasan	11	-	1	-	-	1	-
39	Mendeklü	6	-	-	-	-	-	-
40	Dizmori/Mercan	6	-	-	-	-	-	-
41	Hüseyini	2	-	-	-	-	-	-
42	Aznafir	14	-	-	-	-	-	-
43	Seydi Ahmed/Şirin	12	-	1	1	-	-	-
Endiris Nahiyesi								
44	Elmalu	10	-	-	-	-	-	-
45	Dinarik	5	-	-	-	-	-	-
46	Pahnek	15	-	-	2	-	1	-
47	İnkiğ	11	-	-	1	-	-	-
48	Komsor	17	-	-	-	-	1	1
49	Kara Pulad	11	-	-	-	-	-	-
50	Arnis	3	23	-	-	-	-	-

Kiğı sancağına bağlı köylere ilişkin ayrıntılı bilgiler								
S. N o	Köyler	M. Han e	Z. Han e	Erb. Tımar	Sipâhiz ade	Seyyi d	İmam	Har. Mu af
51	Kızılkilise	18	29	-	-	-	-	-
52	Muşağa	7	-	-	1	-	-	-
53	Karaderbend	7	-	-	-	-	-	-
54	Mez. Şahpaşa/Eder cik	-	2	-	-	-	-	-
55	Mez. Gelinpesak	15	3	-	-	-	1	-
56	Kayınpara	2	-	1	-	-	-	-
57	Çerme/Cemaat-i Süveydi	24	-	2	1	-	1	-
58	Kahnasor	7	-	1	1	-	1	-
59	Nah. Endiris Kamahor	24	-	-	2	-	-	-
Göcek Nahiyesi								
60	Zimtek	19	-	2	2	-	-	-
61	Zimtek/İlbeyi	3	-	1	-	-	-	-
62	Şeyhler	18	-	1	-	2	-	1
63	Heftaric-i Süfla	15	-	1	2	-	-	-
64	Ekrek	5	10	-	-	-	-	-
65	Anzıvik	14	-	-	-	-	1	-
66	Miron	-	4	-	-	-	-	-
67	Herdif	8	8	-	-	-	-	-
68	Vank	37	2	3	-	-	-	-
69	Temsabad	9	-	1	1	-	-	-
70	Kır	4	-	1	-	-	-	-
71	Tari	-	14	-	-	-	-	-
72	Holhol	1	13	-	-	-	-	-
73	Haskend	5	20	3	-	-	-	-
74	Hoyayik	1	4	-	-	-	-	-
75	Settar	24	-	4	2	-	-	-
76	Cancirik	1	-	-	-	-	-	-
77	Mez. İrisik	4	-	-	-	-	-	-
78	Harik	-	7	-	-	-	-	-
79	Mez. Dismili, Hosrun	6	-	1	-	-	-	-
80	Minkariç	18	-	-	-	-	-	-

Kiği sancağına bağı köylere ilişkin ayrıntılı bilgiler								
S. N o	Köyler	M. Han e	Z. Han e	Erb. Tımar	Sipâhiz ade	Seyyi d	İmam	Har. Mu af
81	Kuşbaba	9	-	-	-	-	-	-
82	Kalişirik	58	-	1	3	-	-	-
83	Hormek	14	-	1	2	-	-	-
84	C. Şadillu/Davülü	13	-	1	-	-	-	-
85	Mez. Ballan	3	-	-	-	-	-	-
86	Muhundu	16	-	-	-	-	-	-
87	Karin	22	-	2	1	-	-	-
88	Canik	7	-	-	-	-	-	-
89	Kimsor	5	-	1	1	-	-	-
90	Keşkivare	11	-	1	-	-	-	-
Gevenlü/Göneli Nah.								
91	Örtünik	16	-	1	-	1	-	2
92	Çanakçı/Bağlık	3	-	-	-	1	-	-
93	Mez. Havass-ı Mirliva	12	-	-	-	-	-	-
94	Şahmuni	6	-	1	-	-	-	-
95	Kücat	10	-	-	-	-	-	-
96	Kijikan	6	-	1	1	-	-	-
97	Alagöz	5	-	-	-	-	-	1
98	Ulucan	8	-	3	-	-	-	-
99	Kakvin	7	-	-	-	-	-	-
100	Çatak	5	-	1	1	-	-	-
101	Hergeb	-	11	-	-	-	-	-
102	Hergeb/Mez. Nurpelit	2	-	-	-	-	-	-
103	Kuyucak	9	-	2	-	-	-	-
104	Kerbes	16	-	1	-	-	-	-
105	Demirtaş	9	-	-	-	-	-	-
106	Danaburan	7	-	-	-	-	-	-
107	Değirmendere si	7	-	-	-	-	-	-
108	Karmuri	18	-	-	-	-	-	-
109	Hurs	8	-	-	1	-	-	-
110	Sarıca	8	-	1	-	-	1	-
111	Şeyhkendi	6	-	-	-	-	-	-

Kiğı sancağına bağlı köylere ilişkin ayrıntılı bilgiler								
S. N o	Köyler	M. Han e	Z. Han e	Erb. Tımar	Sipâhiz ade	Seyyi d	İmam	Har. Mu af
112	Sarukşe/Sayru kşeh	3	-	-	-	-	-	-
113	Muğbit	10	-	-	-	-	-	-
114	Lek Ahmed/Okçulu	30	-	4	-	-	-	-
115	Gürgen	2	-	-	-	-	-	-
116	Paç	11	-	2	-	-	-	-
Sancak Nahiyesi								
117	... (Silik)	18	-	-	-	-	-	-
118	Hoşker	-	11	-	-	-	-	-
119	Değirmenköy/ Karapiri	25	-	1	-	-	1	-
120	Şeyh Eyub	9	-	-	-	-	-	-
121	... (silik)	9	-	1	-	2	-	-
122	Başkend	8	-	-	-	-	-	-
123	Sinsor	28	-	-	-	-	1	1
124	Uzunsavad	8	-	1	-	-	-	-
125	... (silik) Numan	9	-	1	-	-	-	-
126	Şuh	5	-	-	-	-	-	-
127	Keldikân	17	-	1	-	-	-	-
Kurdöküzü Nahiyesi								
128	Geldiklan	5	-	-	-	-	1	-
129	Henyan	11	-	1	-	-	1	-
130	Arpaderesi	5	-	1	-	-	-	-
131	Ortaköy	6	-	1	-	-	-	-
132	Kızılçubık	6	-	1	-	-	-	-
133	Şirol	7	-	-	-	-	-	-
Koçakmaz Nahiyesi								
134	Başköy	-	22	-	-	-	-	-
135	Şeyh Hasan	10	-	-	4	-	1	-
136	Ağaköy	13	-	4	-	-	-	-
137	... (silik)	14	-	-	2	-	-	2
138	Oyuklu	3	-	1	-	-	-	-
Legzi Nahiyesi								

Kiğı sancağına bağlı köylere ilişkin ayrıntılı bilgiler								
S. N o	Köyler	M. Han e	Z. Han e	Erb. Tımar	Sipâhiz ade	Seyyid	İmam	Har. Mu af
139	Ogümi	6	-	-	-	-	-	-
140	Koçakmaz	6	-	-	-	-	-	-
141	Çirik	7	-	1	-	-	-	-
142	... (silik)	4	-	-	-	-	-	-
143	Güllüce	4	-	-	-	-	-	-
144	Yenice	8	-	-	-	-	-	-
145	Holnek	18	-	1	-	-	-	-
Toplam		1.399	342	83	39	10	16	11

Mevcut veriler çerçevesinde toplam nüfusu 9.000 civarında olduğu tahmin edilen Kiğı'nın küçük sancaklardan biri olduğu ve nüfusunun çoğunluğunun köylerde yaşadığını ifade etmek mümkündür (Bkz. Tablo 16). Önceki dönemlerle kıyaslandığında nahiye ve köy sayısındaki azalmaya paralel olarak sancağın nüfusunda bir azalma göze çarpmaktadır. Bir bölgenin gelişmesinde coğrafi, idari, ekonomik birçok etken bulunduğu bilinmektedir. Bölgenin coğrafi konumu, ticaret yollarının üzerinde bulunması, tarıma elverişli geniş arazilere sahip olması gibi sebeplerin yanında, göç, savaş, isyan hareketlerinin de gelişmesine ve nüfus yapısına etkisi vardır. Muhtemelen Kiğı sancağında nüfusun azalmasında da bu hususlardan bazıları etkili olmuştur.

Muhtelif devletlerin ve milletlerin idaresinde kalmış bulunan Kiğı, Osmanlı idaresine geçtikten sonra yer isimlerine müdahale edilmemiştir. Bu sebeple yerleşim birimlerinin isimlerine baktığımızda çoğunluğu Türkçe olmakla birlikte, bir kısmı Ermenice, nadiren de Arapça ve Farsça isimler olduğu görülmektedir. Bizzat Kiğı Ermenice köy anlamında bir isimdir. Kiğı sancağında bir yer ismi olan Karir memnun, mesrur anlamına gelen Arapça bir sıfattır. Yine bugün Adaklı'ya

bağlı Doğan kent köyünün eski adı olan Aznafir de kuvvetli, zalim anlamlarına gelmektedir (Ali Cevad, 1314: 869).

Tablo 16: Kiğı sancağı hane ve nüfus miktarı

Kiğı sancağındaki kasaba ve nahiyelerin hane ve yaklaşık nüfusları						
Kasaba/Nahiyeler	Müslüman hane	G. Müslim hane	Toplam hane	Müslüman Nüfus (X5)	Zimmî nüfus	Toplam nüfus
Kasaba merkezi	68	0	68	340	0	340
Kiğı Kasabası Köyler	312	216	528	1.560	1.080	2.640
Endiris	176	57	233	880	285	1.165
Göcek	350	82	432	1.750	410	2.160
Gevenlü-Göneli	224	11	235	1.120	55	1.175
Sancak	136	11	147	680	55	735
Kurdöküzü	40	0	40	200	0	200
Koçakmaz	40	22	62	200	110	310
Legzi	53	0	53	265	0	265
Toplam	1.399	342	1.798	6.995	1.710	8.705

1.6. Kiğı Sancağında Görevliler

İncelediğimiz defterdeki verilerden Arur köyünde Ali isimli bir şahsın zaîm¹⁴ olduğu ve İbrahim ile Arslan adında 2 cebelü¹⁵ bulunmaktadır. Kerbes köyünde Kaya ...(?)'nin zaîm ve aynı zamanda Kiğı'nın miralay¹⁶ olduğu kaydedilmektedir.

¹⁴ Zaîm, Osmanlı askerî teşkilatı terminolojisinde genel olarak askerî hizmette bulunanlara verilen, 20.000 ile 100.000 akçe arasındaki dirlik sahiplerine denilmektedir, bk. Erhan Afyoncu, "Zeâmet," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, 44, 162-164; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, (haz. Midhat Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 79.

¹⁵ Cebelü, Osmanlı döneminde timar sahiplerinin sefere götürmekle yükümlü oldukları tam teçhizatlı askerlere denilmektedir, bk. Feridun Emecen, "Cebelü," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, 7, 188-189.

Köylerin tamamında 83 erbâb-ı timar, 39 sipâhizâde, (sipahinin oğlu/sipahi namzedi) 10 seyyid,¹⁷ ve 16 imam¹⁸ bulunmaktadır (Bkz. Tablo 17). Ayrıca Okçulu köyünde de tarikat şeyhi olarak kaydedilen 2 hane bulunmaktadır. Bilindiği üzere imamlar ve şeyhler vergiden muaf tutulmaktadır. Yaşlılığı, yaralı veya âmâ olması sebebiyle çalışamaz durumda olan ve vergiden muaf bulunan Arur'da 1, Okçulu'da 3 hane, timardan mazul Kayınpara, Anzivik, Vank ve Kalışirik köylerinde 5 hane; Okçulu'da ise sefere gitmekle görevli 7 hane bulunmaktadır. (Bkz. Tablo 15).

Kiği kasaba merkezinde 68 haneden 45 hanesi vergi mükellefi değildir. Bu hanelerden 20'si ehl-i menâsib (memuriyet sahibi) olarak kaydedilmektedir. Mansib sahibi olanlardan 4'ünün topçu, 2'sinin yeniçeri, 7'sinin erbâb-ı timar, 2'sinin timardan mazul, birinin sipâhî, yine birinin sipâhizâde, 3'ünün de zaîm¹⁹ olduğu belirtilmektedir. Vergi mükellefi olmayan hanelerden 13'ü Balaban Camii vakfında görevli, 12 hane fakir ve iş göremez durumdadır (Bkz. Tablo 1). Vergi mükellefi olan hane sayısı ise 23'tür. Öte yandan Arur'da 4, Örtünik, ve Çanakçı'da birer, Şeyhler ve adı okunamayacak derecede silik bir köyde de 2'şer

¹⁶ Miralay, kaymakamla mirlivâ arasındaki rütbeye sahip kişi, subay, albay için kullanılan bir tabirdir, bk. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı İstanbul 2006, 2, 2081.

¹⁷ Hz. Peygamberin torunlarından Hz. Hüseyin'in neslinden gelenlere seyyid, Hz. Hasan neslinden gelenler şerif denilmektedir. Osmanlı Devleti'nde seyyid ve şeriflere hürmet gösterilmiş ve vergiden muaf tutulmuşlardır. Seyyid ve Şeriflerin işleriyle meşgul olmak üzere Osmanlı'da h. 802 Ramazan (Mayıs 1400) da Sultan Yıldırım Bayezid zamanında Nakîbüleşraflık müessesesi kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı*, Ankara, 1988, s.161-172; Ş. Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, 32, 322-324.

¹⁸ Osmanlı Devleti'nde imamlar Müslüman topluma hizmet veren sınıf içinde çok geniş yer işgal etmekte ve hizmet sahaları itibarıyla de çeşitlilik göstermektedir. Padişah beratı ile görevlendirilirler ve "askerî" sınıftan sayılırlardı. Görevleri süresince vergiden muaf tutulmuşlardır. Ölüm, doğum kayıtları, nikah akdi ve boşanma ve defin işlemleri imamlar tarafından yürütülürdü. Geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "İmâm," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, 22, s. 181-186.

¹⁹ Zaim, geliri en az 20.000, en çok 99.999 akçe olan akçe olan zeamet (dirlik) sahibine denirdi. Zeamet sahipleri ilk 5.000 akçeden sonra gelirlerinin her 5.000 akçesi için bir asker (cebelfî) hazırlamakla yükümlüydüler, bkz. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, s. 372-373.

hane olmak üzere 10 hanede seyyid yaşamaktadır. Ayrıca Göcek nahiyesine bağlı Şeyhler köyünde bir zaviye, bu zaviyeye ait bir de vakıf bulunduğu ve Haydar veled-i Aşur'un bu vakfın mütevellisi, Şeyh İsmail veled-i Şeyh Mansur'un da zâviyedâr olduğu kaydedilmektedir (MAD. d. 5152/1082, 1052/1642).

Zimmî nüfusun meskûn bulunduğu Abar köyü, Diyarbakir, Erzurum ve Palu'dan gelen yol güzergahında olması sebebiyle gelen-gidenlerin ihtiyaçlarını karşılama hususundaki yardımları, ayrıca kudretleri olmadığından avâriz ve mirî vergilerden muaf tutulmuşlardır. Âbzik, Dümlek, Urtum, Mir Hasan, Pahnek, Komsor, Gelinpesak, Süveydi Cemaatinin yaşadığı Çerme, Kahnasor, Anzıvık, Sarıca, Değirmenköy/Karapirî, Sinsor, Kalediran, Henyan ve Şeyh Hasan köylerinde birer imam bulunmaktadır. Diğer köylerde imam bulunduğu dair bir kayda rastlanmamaktadır. Ayrıca, 12 haneli bir mezraanın Kiğı Sancakbeyi'ne tahsis edildiği kaydedilmiştir (MAD. d. 5152/1099, 1052/1642). Öte yandan deftere kaydedilen askeri sınıfa mensup olanlarla vakıf görevlisi bulunanların dışındaki Müslüman veya zimmî şahısların meslekleri ve durumlarına ilişkin bir kayda yer verilmemiştir. Bu da humbarahânedeki çalışanların haricindekilerin tarım, hayvancılık veya daha başka hangi işlerle meşgul olduklarını tam olarak ortaya koymaya imkân vermemektedir.

Tablo 17: Kiğı'da görevliler

Kiğı Sancağındaki Görevlilerin sayıları					
Erbâb-ı Tımar	Sipahizâde	Seyyid	İmam	Harçdan muaf	Şeyh
83	39	10	16	11	2

Diğer taraftan Erzurum livâsı Sancakbeyi olan Nazar Bey'e Padişah tarafından ocaklık²⁰ olarak verildiği belirtilmekte, berata muhâlif ve hüccete aykırı bir

²⁰ Ocaklık, kale muhafızları veya şehir yerli neferlerinin ulûfelerine yahut tersâne masraflarına karşılık tahsis edilen öşür veya örfî hâsılat için kullanılan bir tâbirdir. Öşür veya rûsûm hâsılatı tahsis edilen hizmet sahibi bunları toplar, kendisi için bu hâsılatı dirlik

davranışta bulunması halinde avâriz ve cihetleri ile diğer rüsûmâtlarının alınacağı ifade edilmektedir (MAD. d. 5152/1120, 1052/1642).

1.7. Aşiret ve Cemaatler

Kığı'da aşiretler ve cemaatler içinde en fazla haneye sahip Süveydi Aşireti olup, sadece Çerme köyünde bu aşirete mensup 24 hane yaşamaktadır (MAD. d. 5152/1079-1080, 1052/1642). Gelinpesak köyünde Süveydi Aşiretin'e mensup 7, Çoburlu Aşiretin'e mensup 2, Kara Kadirli, Kamurlu (?) ve Karaçorlu aşiretlerine mensup birer hane yaşamaktadır. Mir Aşireti'nden Sinsor ve Çerme'de birer, Düşemli Aşireti'nden Settar'da bir hane bulunmaktadır. Yine Pazukî Aşireti'nin bir kolu olan Şadillu cemaatine mensup Göcek nahiyesine bağlı Davülü köyünde 13 hane yaşamaktadır (Bkz. Tablo 18). Diğer taraftan Kığı kasabasına bağlı Dizmori/Mercan (Topağaçlar), Seydi Ahmed/Şirin, Endiris nahiyesine bağlı Kara Pulad, Göcek nahiyesine bağlı Herdif, Kır, Settar köylerinde Çerkes haneleri bulunmaktadır.

Tablo 18: Kığı'da aşiretler ve yaşadıkları köyler

Köyler	Aşiretlerin köylerdeki hane sayıları							
	Süveydi	Şadillu	Karaçorlu	Mir	Kamurlu	Düşemli	Kara Kadirli	Çoburlu
Gelinpesak	7		1		1		1	2
Davülü		13						
Settar						1		
Sinsor				11				
Çerme	24			1				

olurdu. Osmanlı fethettiği yerlerin bir kısmını yurtluk ocaklık olarak tahsis ederdi. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri III*, 712-713; Orhan Kılıç, "Ocaklık," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2007, 33, 317-318.

1.8. Sâdât-ı Kirâm

İncelediğimiz defterdeki kayıtlardan Hz. Peygamber soyundan gelen sadât-ı kiramdan Kiğı kasabasına bağlı Arur köyünde 4, Göcek nahiyesine bağlı Şeyhler köyünde 2, Gevenlü/Göneli nahiyesine bağlı Örtünik ve Çanakçı/Bağlık köyünde birer, Sancak nahiyesine bağlı olup, ismi (silik olduğu için) okunamayan bir köyde de 2 hane olmak üzere 10 hane bulunmaktadır (Bkz. Tablo 19).

Tablo 19: Kiğı'da Seyyidler

Köyler	Sâdât-ı Kirâmın isimleri	Toplam
Arur	1-Hane-i Seyyid Mahmud veled-i Kuli, 2-Hane-i diğer Seyyid Mahmud Baba veled, 3-Hane-i Seyyid Bekir Baba, 4-Hane-i Molla Osman an evlad-ı Eşari Baba (Nevverallahü merkadahü)	4
Şeyhler	1-Hane-i Şeyh İsmail veled-i Şeyh Mansur zaviyedar-ı der karye-i mezbbur Sadât-ı izâmdan olduğuna şecere ve berat eylemiştir, 2-Hane-i Şah Hüseyin veled-i Safi	2
Örtünik	Hane-i Seyyid Ali veled-i Seyyid Hüseyin Sadât-ı kiramdan olduğuna emr-i şerif ve şecere ibraz eylemiştir	1
Çanakçı	Hane-i Seyyid Kasım veled-i Seyyid İsa Baba Sadât-ı kiramdandır.	1
... (?)	1-Hane-i Seyyid Koç Ali veled-i Seyyid Süleyman Sadât-ı kiramdan olduğuna dair berat ve şecere ibraz eylemiştir, 2-Hane-i Seyyid Ali veled-i Seyyid Kasım Sadat-ı kiramdandır.	2
Toplam		10

2. Defterdeki Verilerin Diğer Kaynaklarla Mukayesesi

İncelediğimiz defterdeki veriler, daha önce yayınlanmış yaklaşık bir asır öncesine ait kayıtlarla karşılaştırıldığında nahiye isimleri ve sayılarına ilişkin zaman içinde meydana gelen değişiklikler hakkında bize fikir vermektedir.

Tablo 20: Kiğı nüfusunun mukayesesi

924/1518 Tarihinde ²¹	937/1530 Tarihinde ²²	960/1553 Tarihinde ²³	1052/1642 Tarihinde ²⁴
Endiris	Endiris	Endiris	Endiris
Sancak	Sancak	Sancak	Sancak
Göcek	Göcek	Göcek	Göcek
Gürzelik	Gönelü/Gevenlü	Gönelü/Gevenlü	Gevenlü
Kızıuçan	Koçakmaz	Koçakmaz	Koçakmaz
_____	_____	Legzi	Legzi
_____	Kurdöküzü	Kurdöküzü	Kurdöküz
_____	Kiğı	Kiğı	Kiğı
_____	Korti/Kurti	Korti/Kurti	

Yukarıda görüldüğü üzere 1518 yılında 5 nahiyesi olan Kiğı'nın 1530'da 8, 1553'te 9 ve 1052/1642 yılında 7 nahiyesi bulunmaktadır. (Bkz. Tablo 20).

Tablo 21: Nahiyelere bağlı köy adedinin geçen yüzyılla mukayesesi

Nahiye Adı	Yerleşim Birimi Adedi (Köy)		
	937/1530 Tarihinde	960/1553 Tarihinde	1052/1642 Tarihinde
Kiğı			

²¹ 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zül'l-Kadriyye Defteri (937/1530) I, (haz. Ahmet Özkılınç-Ali Coşkun-Murat Yüzbaşıoğlu-Abdullah Sivrikaya), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1998, s. 4.

²² 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zül'l-Kadriyye Defteri (937/1530) I, (haz. Ahmet Özkılınç-Ali Coşkun-Murat Yüzbaşıoğlu-Abdullah Sivrikaya), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1998, s. 4-5; Yunus Koç, XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kiğı Sancağı'nda İskân ve Toplumsal Yapı, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 16, (2004), s. 135.

²³ Koç, XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kiğı Sancağı, s. 129-156.

²⁴ BOA, MAD. d. 5152/1046-1120.

	43	49	43
Endiris	17	20	16
Göcek	44	36	31
Gevenlü/Gönelü	25	22	26
Sancak	18	18	11
Kurdöküzü	6	19	6
Koçakmaz	17	18	5
Legzi	0	20	7
Kurti	8	12	0
Toplam	178	214	145

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere 1553 yılında yerleşim birimlerinin sayısında bir miktar artış olduğu görülürken, 1642 senesine gelindiğinde önemli bir azalma göze çarpmaktadır (Bkz. Tablo 21). Ancak bu eksilmenin izahını ve nedenlerini mevcut bilgiler çerçevesinde tam olarak ortaya koymak mümkün değildir.

Kiğı sancağında bulunan Müslüman ve gayrimüslim hanelerinin dağılımına baktığımızda ise şöyle bir tabloyla karşıma çıkmaktadır:

Tablo 22: Geçen yüzyılla Müslim/G. müslim Nüfusun mukayesesi

	937/1530 Tarihinde	1052/1642 Tarihinde
Müslüman	2.448	1.399
G. Müslim	606	342
Toplam	3.147	1.798

Kiğı sancağı genelinde sadece Müslüman nüfusun değil aynı zamanda zimmî nüfusta da önemli bir eksilme olduğu gözlenmektedir. Yaklaşık bir asır önce 2.448 olan Müslüman hane sayısı 1.049 hane azalarak 1.399 haneye gerilemiş, 606 olan zimmî hane sayısı da 264 hane azalarak 342'a düşmüştür. Kiğı genelinde Müslüman zimmî hane sayısındaki azalma ise toplamda 1.399'dur (Bkz. Tablo 22). Önemli bir düşüşü ifade eden bu sonucun, yerleşim yerlerdeki nüfusun azalmasının sebepleri arasında sayılan göç, isyan, savaş ve kıtlık gibi amillerden kaynaklanmış olabileceği akla gelmektedir.

3. Kiğı Humbarahânesi

Kiğı'da top imal edilen bir humbarahâne bulunmakta ve burada top ve gülle imal edilmekteydi. Kiğı kazası reâyâsı bu madende çalışmakta ve maden eminine nefer başına birer guruş haraç vermekteydiler. Kiğı halkı üç senede 7.500 batman²⁵ yuvarlak²⁶ ve 5.400 batman âhen-i hâm (ham demir) işlemeyi taahhüd etmiş iken, esasen daha fazla yuvarlak işlemeye tahammülleri olduğu anlaşıldığından Kiğı Mahkemesi'nden verilen hüccetle bu miktar 3.000 batman arttırılarak üç senede 10.500 batmana çıkarılmıştır. Mahkeme tarafından kayıt altına alınan karar gereği humbarahanede çalışan Kiğı ahalisi üç senede 10.500 batman yuvarlak ve 5.400 batman âhen-i hâmı Erzurum veya Diyarbekir'e teslim ve nefer başına birer kuruştan 1.200 kuruş da Âsitâne-i Saâdet hazinesine göndermekle mükellef bulunmaktaydılar. Yüklümlü buldukları bu hizmet karşılığında avâriz ve diğer vergilerden muaf tutulmuşlardır (MAD. d. 5152/1120, 1052/1642). Öte yandan nefer başına birer kuruş, toplam 1.200 kuruş vermekle mükellef bulduklarından hareketle, madende 1.200 kişinin çalıştığı ifade edilebilecek olsa da bu rakamın yüksek olduğu, buna karşılık çok sayıda çalışan olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hakimiyetine girmeden önce Akkoyunluların idaresinde bulunan Kiğı, Osmanlı döneminde önce Diyarbekir, daha sonra 1535'te Erzurum Beylerbeyliğine bağlanmıştır. İncelediğimiz 1642 tarihli defterde Erzurum livâsının Padişah tarafından ocaklık olarak Sancakbeyi

²⁵ Batman eski bir ağırlık ölçüsü olup, yıllara ve bölgelere göre farklılık göstermekle birlikte, 1650 senesinde Erzurum'da yaklaşık 7.83 kg idi, bk. Cengiz Kallek, "Batman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, 5, 199-200.

²⁶ Demird en imal edilen ve muhtelif çaplarda dökülmekte olan yuvarlak, devlet merkezine ve ihtiyaç duyulan bölgelere gönderilmekte idi, bk. Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 371; Türk Dil Kurumu Tarama Sözlüğü, "Yuvalak," Ankara 1957, IV, 908.

Nazar Bey'e verildiği ifade edilmektedir. Kiğı başta aynı adla anılan kasaba hariç Endiris, Göcek, Gevenlü/Gönelü, Sancak, Kurdöküzü, Koçakmaz ve Legzi olmak üzere yedi nahiyeye olarak teşekkül etmiş bir sancaktır. Kiğı'nın kasabaya bağlı 43 köy ile toplam 145 köyü bulunmaktadır. Kiğı kasabasından sonra nahiyeler arasında Göcek 33 köy ile en fazla nüfusa sahip durumundadır. Kiğı sancağında nüfusun çoğunun köylü kitlesinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Kiğı sancağında kasaba merkezi ve bağlı köyler ile nahiyelerde 1.399 hanesi Müslüman 342 hanesi zimmî olmak üzere 1.798 hane bulunduğu, sancağının nüfusunun ise (hane X5) yaklaşık 8.705 olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüfusun 6.995'i Müslüman, 1.710'u zimmîlerden oluşmaktadır. Zimmîlerin en yoğun yaşadıkları yer Kiğı kasabasına bağlı köyler, arkasından Göcek nahiyesi gelmektedir. Zimmîlerin genel nüfus içinde %19,6 civarında olduğu anlaşılmaktadır.

Kiğı sancağında 83 timar sahibi, 39 sipahizâde, 10 seyyid, 16 imam, 13'ü Akkoyunlular döneminde vakıf eseri olarak yapılmış Balaban Camii vakfında, 2'si Göcek nahiyesine bağlı Şeyhler köyünde bulunan bir zaviyede biri zaviyedar diğeri mütevellî olmak üzere 15 vakıf görevlisi, 2 şeyh ve 11 haraçtan muaf hane kaydedilmiştir. Öte yandan Kiğı'da Şadillu, Süveydi, Çoburlu, Kara Kadırlı, Düşemli, Kamurlu ve Karaçorlu gibi aşiretlerin ve Çerkeslerin yaşadıkları görülmektedir. Yaklaşık bir asır öncesine göre, köy sayısında önemli bir eksilme olduğu görülmektedir. Bunun göçler, isyanlar, savaşlar ve coğrafi sebeplerden kaynaklanmış olabileceği akla gelmekle birlikte, mevcut verilerden hareketle gerçek nedenini ortaya koymak mümkün değildir. Köy ve yerleşim birimlerinin adları genellikle Türkçe olmakla birlikte, Osmanlı dönemi öncesinden kalma Farsça, Arapça özellikle Ermenice isimlere de rastlanmaktadır. Ancak Cumhuriyet döneminde bazı yerleşim birimlerinin adları değiştirilmiş, bunlardan tespit edebildiklerimizin karşısına yenileri yazılmıştır.

Diğer yandan Kiğı kasabasında top ve gülle imal edilen bir humbarahâne bulunmaktadır. Kiğı reâyâsının bu madende çalıştıkları ve maden eminine nefer başına birer kuruş haraç verdikleri anlaşılmaktadır. Kaza halkının üç senede 10.500 batman yuvarlak ve 5.400 batman demir madenini/âhen-i hâmı Erzurum veya Diyarbekir'e teslim ve 1.200 kuruş da İstanbul'a göndermekle yükümlü buldukları belirtilmektedir. Yükümlü buldukları bu hizmet karşılığında ise avâriz dahil bütün vergilerden muaf olacakları kararlaştırılmıştır. Sancakta yaşayan diğer şahısların meslekleri ve geçim vasıtaları hakkında açık bilgi olmamakla birlikte, mevcut imkanlar çerçevesinde tarım ve hayvancılıkla uğraştıklarını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

BOA, MAD. d. 5152/1046-1120 Sayfaları (74sayfa).

Doğunun Demir Kalesi Kiğı. (2001). Haz. Ş. Levent Elmacioğlu, M. Nuri Törel, M. Ali Akyurt, Tufan Cihan, İbrahim Atilla Parkın, Adnan Uğur, Metin Atılğan. Kiğı: Millî Eğitim Müdürlüğü Okulları Koruma ve Geliştirme Derneği.

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zül'l-Kadriyye Defteri (937/1530) I. (1998). (Haz. Ahmet Özkılınç-Ali Coşkun- Abdullah Sivridağ- Murat Yüzbaşıoğlu), Ankara: Osmanlı Arşivi Yayını.

Afyoncu, E. (2013). "Zeâmet". *İslam Ansiklopedisi*, (XXXIV, 162-164). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Akbulut, Y. (1982). *Bingöl Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Akgündüz, A. (1991). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Aydın, D. (1998). *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ayverdi, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Barkan, Ö. L. (1953). "Tarihî Demografi, Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi". *Türkiyât Mecmuası*, X (12), 1-26.

Barkan, Ö. L. (1961). "Avârız". *İslam Ansiklopedisi*, (II, 13-19). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Barkan, Ö. L. (1974). "Tımar". *İslam Ansiklopedisi*, (XII/1, 286-333). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Beydilli, K. (2000). "İmâm". *İslam Ansiklopedisi*, (XXII, 181-186). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Buzpınar, Ş. T. (2006). "Nakîbüleşraf". *İslam Ansiklopedisi*, (XXXII, 322-324). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Cevad, A. (1314). *Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, İstanbul: Kasbar Matbaası.

Cumhuriyetin 50. Yılında Bingöl, 1973 İl Yıllığı. (1973). (Haz. Şener Birsöz-Burhan Gültekin-Talat Keçeci-M. Bahattin Güleş), Ankara: Pars Matbaacılık.

Çetin, A. (1979). *Başbakanlık Arşiv Kılavuzu*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Dilçin, C. (1983). *Türk Dil Kurumu Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Emecen, F. (1993). "Cebelü". *İslam Ansiklopedisi*, (VII, 188-189). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Göyünç, N. (1979). "Hâne Deyimi Hakkında". *Tarih Dergisi*, (XXXII), 331-348.
- İlhan, M. M. (1992). "Bıyıklı Mehmed Paşa". *İslam Ansiklopedisi*, (VI, 116-117). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- İpşirli, M. (1992). "Câbî". *İslam Ansiklopedisi*, (VI, 529-530). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İpşirli, M. (2003). "Mansıb". *İslam Ansiklopedisi*, (XXVIII, 4). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İpşirli, M. (2011). "Tekâüt". *İslam Ansiklopedisi*, (XXXX, 340-341). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kallek, Cengiz. (1992). "Batman". *İslam Ansiklopedisi*, (V, 199-200). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kılıç, O. (2007). "Ocaklık". *İslam Ansiklopedisi*, (XXXIII, 317-318). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Koç, Y. (2004). "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kiğı Sancağında İskân ve Toplumsal Yapı". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16). 129-156.
- Ortaylı, İ. (2001). "Kadı." *İslam Ansiklopedisi*, (XXIV, 69-73). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öz, M. (2007). "Reâyâ". *İslam Ansiklopedisi*, (XXXIV, 490-493). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Sertoğlu, M. (1955). *Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sertoğlu, M. (1986). Osmanlı Tarih Lûgati. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Sofyalı Ali Çavuş. (1992). *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*. (Haz. Midhat Sertoğlu). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Sözen, M. (1981). *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Şemseddin, S. (1314). *Kâmusu'l Alâm*. İstanbul: Mihran Matbaası.

Şeref Han. (1971). *Şerefname*. Çev.: Mehmet Emin Bozarslan. İstanbul: Ant Yayınları.

Tuncel, M. (1992). "Bingöl". *İslam Ansiklopedisi*, (VI, 183-184). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Uzunçarşılı, İ. H. (1969). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yaman, A. (2013). "Zimmî". *İslam Ansiklopedisi*, (XXXIV, 434-438). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Yazıcı T. ve İpşirli, M. (1995). "Ferrâş". *İslam Ansiklopedisi*, (XII, 408-409). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Yiğitbaş, M. S. (1950). *Kiğî*. İstanbul: Cemal Azmi Matbaası.

Yurt Ansiklopedisi. (1982). "Bingöl". Anadolu Yayıncılık, (II, 1316-1377). İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Kiğı, an accident due to Bingöl today, is located in the Upper Euphrates section of the Eastern Anatolia Region. There are Mus in the East of Kiğı, Erzurum and Erzincan in the North, Tunceli and Elazığ in the West and Diyarbakır in the South. It is about 76 km from Bingöl. Having a rugged terrain, a significant part of Kiğı is composed of high mountains. It is about 1,430 meters above sea level. Haç Mountain reaches 2,650 meters and is surrounded by Karababa Mountains, Bağırbaşa Mountains and Devil Mountains. The Peri River, one of the tributaries of the Euphrates, is the most important river.

Kiğı has been under the rule of Pazukî beys since the period of Aq-koyunlular. Diyarbakır beylerbeyi Mehmed Pasha had joined the Ottoman lands in 1514 during the Battle of Caldiran. First, it was connected to Diyarbakır and in 1535 it was connected to Erzurum.

Method

The main source of this study consists of Kiğı's book, which is registered in number 5152 and dated 1052/1642, all of which is 560 leaf. This book, which is all 560 leaf, belongs to the Kiğı accident between pages 1046-1120. This registers was prepared by Cafer Efendi upon the order of the destruction of Erzurum Province. It was organized by recording the accidents of Bayburd, Erzincan, Tercan, Kemah, Kelkid, Şirvan Tortum, İspir Hınıs, Kuzıcan, Kokans, Pasinler and Kiğı. In the book, the towns, sub-districts, villages and neighborhoods of the Kiğı accident, Muslim and zimmî reaya, timar and zayamet owners, people of the Ahl-i menasib, imams, orators, muezzin and muderris, janissaries, sipahi, pocket, and tax-exempt households It was recorded. The book was translated and the towns and towns of Kiğı, villages and hamlets, the number of households and the names of the households were determined. Within the framework of the data in the book, the settlement and population structure of Kiğı in 1642 was tried to be revealed. However, the names of the households were not included in the article as this would increase the volume of the study.

Conclusion and Discussion

Kiğı is a settlement with the characteristics of the 17th century Ottoman towns and has the status of a starboard that represents an administrative unit between the province and the district. It contains not only Muslims, but also a significant non-Muslim population. As a matter of fact, while the zimmis live in

14 villages, they live with the Muslims in 22 villages. The village of Abar, where the non-Muslims live, is exempted from taxes because they are poor and meet the needs of the passengers since they are on the road from Diyarbakir, Erzurum and Palu. There were 145 villages in Kiğı and a total of 1,798 households in these villages. While the number of households of zimmi in the general population is 342, the number of households of Muslims is 1,399. The population of Kigi (household X5) is calculated to be 8,705. Of this population, 1,710 people are non-Muslims and 6,995 people are Muslims. It has a ratio of around 19.6% of the total population of non-Muslims. It is observed that the number of households of villages varies significantly. While some households have one household, 58 households live in the village with the highest population. There are 70 villages from 1 to 9 households, 57 villages from 10 to 19 households, 12 villages from 20 to 29 households, and only 6 villages with more than 30 households. After the Ottoman administration, the village names in Kiğı were not changed. Therefore, when we look at the names of the settlements, it is seen that most of them are Turkish, although some of them are Armenian and rarely Arabic and Persian. There are 83 timar owners, 39 sipahi, 10 sayyid, and 16 imams in all villages. Hz. Sayyids of the progeny of the Prophet live in the districts of Gocek, Gevenlu and Sancak.

On the other hand, according to a rumor during the Akkoyunlu State in the town of Kiğı, it was built by Pir Ali Bey, son of Fahreddin Kutluk Bey in 804/1402, and according to another rumor, Pir Ali Bey's son Emir Piltan built it in 818/1413 as a foundation work. Balaban Bey Mosque. Also known as Piltan Bey Mosque, this mosque is still open for worship. One of these officials is an administrator, 4 of them are juzhan, 2 of them are servants, one is a muezzin, one is a trustee, one is a teacher, one is a cleaner, one is a prayer reader and one is looking at the accounts of the foundation. In addition, there is a lodge with trustees and officers in the village of Şeyhler of Göcek district.

There are also tribes and communities in Kiğı. Among them, the Suveydi tribe has the highest population. There are 24 households in Çerme village belonging to this tribe. At the same time, there are 7 households in the Gelinpesak village belonging to the Süveydi tribe, 2 households belonging to the Çoburlu tribe, and 1 households belonging to the Kara Kadirli and Karaçorlu tribes. There are one household in the Sinsor and Çerme of the Mir Tribe and one in Settari of the Düemli Tribe. There are 13 households in the village of Davülü, which is part of the Göcek sub-district of the Şadillu community, which is a branch of the Pazukî tribe. On the other hand, Circassians live in Endiris and Göcek sub-districts to Kiğı town.

There was a humbarahâne in Kigi which was produced with cannon and shot put. The people of the Kiğı accident were working in this mine and paying the

cents one penny per each. The people of Kigi have committed to processing 7,500 batman cannon rounds and 5,400 batman crude iron in three years. However, since it was understood that they had the power to process more cannon rounds, this amount was increased to 3,000 batman and increased to 10,500 batman in three years. In accordance with this decision, which was recorded by the court, the people of Kiğı who worked in the humbarahane were obliged to deliver 10,500 batman cannon rounds and 5,400 batman iron mines to Erzurum or Diyarbakir in three years and to send 1,200 cents per person to Istanbul. They are exempt from taxes in return for these services. On the other hand, since it is possible to state that 1,200 people are employed in the mine, since they are obliged to pay one cents per person and a total of 1,200 cents, it is understood that this figure is high and there are many employees. Although there is no clear information about the occupations and livelihoods of other people living in the starboard, it is possible to say that they are engaged in agriculture and animal husbandry.